

Olasz Sándor

Kisprózák

Zalán Tibor: Göncölszekér

„Az emlékezés minden tudásom.” Ez a Zalán-verssor járt az eszemben, amikor az új prózakötet írásait olvastam. Az alcím, mely általában félrevezető, ha valamiféle műfaji megjelölést tartalmaz, pontosan érzékelteti a néhány oldalas szövegek műfaji besorolhatatlanságát. Hiszen a többnyire emlékező írásokban rendre csődöt mond a short story, a récit court, a rövidtörténet megnevezés. Egyszerűen csak prózai szövegeket kapunk, melyekben háttérbe szorul a történetyszerűség, helyette reflexiósor, analógián alapuló metaforikusság jelenik meg, a tovább már nem csökkenthető minimalizmus következtében kép-, gondolat-, érzés-, helyzet- és látványszínlánkok kavarnak. Nem tudom, olvasta-e Zalán Tibor Michel Tournier kisprózáit. Ha olvasta, ha nem, rokonság fedezhető föl. A szöveg itt is eltolódik a szimbolikus irányába, vagy éppen mindenféle utalásosságtól megszabadul – példázva a történeti irányzattól független realizmus kiirthatatlanságát.

A bevezető írás látomásos, költői prózát ígér. Pál, az olykor alteregóként fölbukkanó hős (aki fordítva élt) egy éjszaka jelet kap. Fölülhet a Göncölszekér bakjára. Az ég hatalmas vászonná változik, „a film csak pereg tovább”. Egyszer azonban megakad valamiben a szekér kereke, s Pál leesik. Ám fönt ülnek azok, Baka és Sziveri költők és mások, akikkel lenn már nem találkozhatunk. Ez a két dimenzió közötti ingázás fordulópont Pál életében, mert „talán soha nem volt élete – aztán”. Nappali kudarcok és éjszakai álmódosások indítják el a fiút „a férfikor komor ragyogásai felé” (A fiú indulása). A Zórád Ernő meg az ördögben az ismert és kedvelt illusztrátor mellől – a Belfegor megtekintése után – az ördög kandikál. A humor változatait is megcsillantó szöveg olyan gyermekkori félelmekről, víziókról és hallucinációkról ad hírt, mint Nadas regénye, az *Egy családregény vége*. A Sárga lángban Pál előbb arról álmodik, hogy tigrisvadász, később maga is tigrisként kószál. Majd a tigrisketrebe költözik, nyers húst eszik, olyan, mint a farkasember. Ám megjelenik a nősténytigris, s Pál gesztusát, vonzódását a valódi tigris megtorolja. Az úton végig kétoldalas, nouveau romanos leírását (lásd *Pontos történetek útközben*, Mészöly), látomását „hirtelen lávaként sodorja el benne a valahonnan aláomló emberi kétségbeesés”. Szubjektív, többnyire első személyhez kapcsolódó történetek ezek, melyeket Zalán egyik (Virág Zoltánnak adott) nyilatkozata is megvilágít. A „botcsinálta regényíró, eredendően lírikus figura” ezt mondja: „...vannak különböző alkatú költők, s én olyan alkatú költő vagyok, aki ha megfeszül se tudja magát eltüntetni teljes mértékben a szövegből”. Ez a személyesség és életrajziség, beszélő és szerző azonosítása mégsem válik tényirodalommá. A *Negro* elbeszélője nyilvánvalóan a Zalán Tibor nevű „empirikus író”, aki az *Opus N3: Koga* kötetről, a *koga* szó hangzástalányáról beszél, aztán a negro cukorka ürügyén megható emlékezést olvashatunk az édesapáról. A *Villanások tágra nyílt pupillában* olyan balesetet mond el, amely közismerten Zalán balesete. Ám ahogy elmondja, annak ironiája szinte Karinthyt „hajazza”. S ugyan kié volna a *Tárca-bárca* kifakadása? Hogy ebben az országban megszűnt a szolidaritás, lassan semmire sem értékeli az írást.

Nem csoda, hogy az alanyi költő prózájában igen nagy átjárás tapasztalható a versek és a „gyalogos” epika világa között. Itt a földözött gyermekkori emlékezésekben (*Téglagyári történetek*, *Galamb* ciklus) újdonságként a pályakezdő versek világához (*Földfogyatkozás*) kapcsolódhatunk. Persze kitapintható a lírikus későbbi hangulata, mentalitása is. Mintha a *Lassú halált*

játszik próza-analógiái között járnánk. Élet és halál között, a halál felé haladva, a meghalással szembesülve mozognak a történetek hősei. A *Kerek fehér kavicsok* Ilonka nénije visszautasítja a süteményt: „*azt az állandóságot döntötte romba bennünk, amit hívhattunk addig életnek is*”. Vajon Pál nem akkor indul el a számára ismeretlen úton, amikor egy napon elkezd nem festeni? (A *cseh trombitás* című Kosztolányi-novellával formálódik itt a kölcsönös szövegköziség. Ott a muzsikálásra való lemondás indít el hasonló folyamatot.)

De minden líráság és lírizálás mellett és ellenére vérbeli prózát kapunk, melynek anyaga a feldolgozott múlt, s írásakor az író a szubjektivitástól mégiscsak a tárgyilagosság felé halad, mivel nemcsak önmaga érdekli, hanem a világ, a más emberek bőrébe, személyiségébe bújás, a más nézőpontból szemlélődés. Az érem egyik oldala a váratlan síkváltások sora, álom, látomás, képzelet keveredése. Zalán jellegzetes asszociatív blokkokat (halálfélelem, félelem, szorongás, izgalom, túlfűtöttség, vágy, nemiség) alakít ki, s metaforikus-asszociatív szerkesztésével, képszerűségével affektív nyelvhasználatával új tereket nyit a prózái közlés számára. Másfelől ezeket az írásokat a realizmus diadalaként is fölfoghatjuk. Eleven életszerűség, plasztikus alakrajz, pontos tér- és időbeli elhelyezés. A jelentés többértelmű, noha minden fogható, reális. Nagy elbeszélői hagyományokat idéznek meg ezek a két-három oldalas, minden fölöslegtől megszabadított írások. Sűrű, tömör prózavilág, melyben mindig van valami nyers, démoni. A nagyapa parasztfilozófusként elmélkedik az agyagról és a halálról (az agyag a halál, úgy lesz ismét élet, hogy kiégeted – és az embert nem lehet kiégetni, hogy megint éljen?). Ámde jönnek a tézesítők, s a gyermekek csúszdájába zsilettpengét rejtnek el. Vér a novella elején és végén (*Zsilettpenge és viharkabátok*). Az öregasszonyhoz betörnek, agyonverik; a naturalizmus alig elviselhető (*Hajnal a tanyán*). Panka perverz játék áldozata lesz (*A galamb*). A kislány kiszalad a pincéből, s utána szalad hatvan évig. A *Hagyaték*ban harmadik személyű narrátor építkezik az első ciklus személyesre fogott élményeiből. „*Az öregember sötét szoborként ült a konyha feneketlen éjszakájában. Befelé hallgatózott, és bent olyan irdatlan csönd volt, amilyen sötét odakint*.” Zalánnak különös érzéke van ezeknek az irdatlan nagy belső csöndeknek az érzékeltetéséhez. Kiegyettség és megcsalottság köti az írásokat az eddigi két regény (*Papírváros*) atmoszférájához és élet-érzéséhez. A regények Thomas Mann-mottója szerint: „*kimerülve, eltévedve, letarolva, szétszagotva, betegen*” – a *Göncölszekér*ben minden együtt van. Ritka ebben az életben az ötös találat, s ha mégis beüt, akkor meg nincs lottószelvény (*Telitalálat*). Olykor ellenállhatatlan komikum sorolja magával az olvasót. Galambos, a nyugalmazott katonatiszt látogatója Bácskai Bánatos, „*feleségének első és egyetlen szerelme*”. A nyelvi humortól (szentimentalizmus és naturalizmus kontrasztja) a helyzet képtelenségéig szinte mindenre akad példa. Galambosné visszafiatalodik, szerelmi találkákon fogadja Bácskait, miközben Galambos bánatában zongoraórákra jár, szüntelenül a c hangot veri. „*Dallam? Attól félek, arról már lekésett, drága uram, a dallamról... De órái biztosan lesznek kedden és pénteken, kettő és hat között...*” – mondja a zongoratanárnő. Arról pedig, miként lehet három oldalon világunk szörnyű ellentmondásait leleplezni, a *Vízágy és porceláncsésze* mond legtöbbet az „*éhenkórász*” tanárnő és az ostoba újjazdag nő ellentétével. Visszatérő motívum valamely gyermekkori sérelem, ami aztán egész életen át fáj. (És a *Sztár*: a gyermek hős ujjaira rácsapják az ablakot, „*éveken keresztül fognak vérezni belül a kirobbant ablak üvegszilánkjaitól*.”) A szereplők legszívesebben kirohannának a világból („*csak rohanunk, rohanunk megállíthatatlanul a világegyetem középpontja felé*”), de a világ bennünk van, nem tudunk szabadulni (*Strandolunk*).

Kiváltképpen a gyermekkortól nem tudunk szabadulni, mivel minden fontos és döntő élményünk odaköt. „*A festők is, valószínűleg monománul mindig ugyanazt a belső tájat festik meg. Az én belső tájam az abonyi táj, a téglagyár környéke, a csavargások, a tó, a víz, a nád, a temető. /.../ Többek között állandó toposz velem kapcsolatban a nő, a bor, az éjszaka... a korhely élet.*” A nemiség színrevitele, melynek megérzékítése újabban egészen más tartalmat kap nála. „*A szexualitás mint lefelé tartó lelki folyamat jelenik meg utóbbi munkáimban, nem mint az örömszerzés forrása, inkább a kapaszkodás egyik módozata, az életbe való kapaszkodásnak a lehetősége, ami görcsökkel jár, ami fájdalomkózzal jár.*” „*...az a bizonyos szexualitás a magánynak, az árvaságnak, a kiszolgáltatottságnak..., az életbe való kapaszkodásnak az egyik, ha nem az egyetlen formája.*” Eredeti, ösztönös, vágyakozó formájában csak a kamaszkorban marad meg. Mennyit tud Zalán a gyerekbandák, szövetekezések és ellenkezések világáról, túlfűtöttségéről! Kimeríthetetlen téma, s itt most Günter Grass *Macska*

és eger című kisregényének némely jelenetére gondolok. A kiskamasz társaságba nőnemű lény keveredik és vezéregényiséggé válik. A *Muci* téglagyári történetében egy csúnya lány jár állandóan a fiúk nyomában. Máshol a korszakra olyannyira jellemző sikerfilmek világa keveredik össze a gyerekek történetével. (A *Bolyhos Jancsi ujjai*ban a Tenkes kapitányához tapadnak az emlékmozaiok.)

A *Göncölszékér* darabjai önállóan is értelmezhetőek, de az a benyomás, hogy összetartoznak, együtt olvashatók, s ezt erősíti az elbeszélő (akár első, akár harmadik személyben szólal meg), a meglehetősen statikus tér egyneműsége. A ciklusok és a könyv egésze mégis az egységelvű olvasást bizonytalanítja el, az egyes írások autonómiája nem kérdőjeleződik meg. A közösségnek sok kicsi története van, de nincs egyetlen története. A magyar próza immár másfél százada meglévő dilemmájánál vagyunk. Mikszáth, Krúdy, Bródy Sándor, Kosztolányi, Pap Károly, Mándy, Bodor Ádám, a sor minden bizonnyal kiegészíthető, folytatható. Ám a dolog lényege ugyanaz: milyen regény az, amelynek egyes fejezetei kiszakítva is megállják helyüket, s milyen novella az, ami valamilyen rejtélyes okból regényfejezetté szervesül? A kötet írásai ugyanakkor hagyományos műfaji keretekbe is belesimulnak. A *visszaszerzett szív*, az *Emlékirataim*, a *Galambos Éva nem jött el* (többek között) a lírai-dramai novella magyar irodalmi hagyományához kapcsolódnak. A kemény, kegyetlen, nosztalgikus ellágyulást nem engedő milióbe belopakodik a líra. „*Szív nélkül nem élhet az ember*” – összegzi a régi disznóvágást főlidéző novella. Az abonyi zeneiskolai kudarcokra emlékező írásban olvashatjuk: „*Már akkor érezhettem, a legjobb és legveszélyesebb folyton úton lenni, de soha nem érkezni meg oda, ahová elindultam*” – olvasható a zeneiskolai élményeket feldolgozó írásban. Galambos Éva csak távolról figyeli az osztálytalálkozó eseményeit. Míg a többiek családi képeket nézegetnek, addig ő végiggondolja szorongásos életét. Az autográfia vagy fikció valamely lírai eleme szerepet kap (a metaforikusság tagadhatatlan), az epikus folyamat azonban oksági rendben bontakozik ki. Sokszor in medias res kezdődik, a lebegtetett záratok miatt nincs vége. Hirtelen éles megvilágításba kerül valami, s motivált eseménykort eleve nem várhatunk. Dramai írások, de nem föltétlenül a drámába illő dialógusok miatt. Noha Zalán Tibor prózaírás közben is kamatoztatja dráma- és hangjátékírói tapasztalatait. A szólam és nézőpont sokszorozásának eszköze a hanggal folytatott dialógus (*Találkozás a sehonnannal*). A sejtelmes párbeszédet azonban a narrátor által megformált térben és időben teszi lehetővé az elbeszélés. Szervesen illeszkednek a kötet (lírai-dramai novellákkal rokonságot tartó) kispózáihoz a tárcák (*Villanások tágra nyílt pupillában*). Lazán egymás mellé helyezett megfigyelések, fiktív történetet nem alkotó életképek, végiggondolt, vagy éppen jelzésszerű reflexiók érzékeltetik, hová jutottunk. Az utolsó írásban aztán végképp eltűnik minden irodalmi alakítás, deformáció és objektíválás. A *Tárca-bárca* a téglagyári tavak melletti kiskamasz vadságával és szókimondásával ad helyzetképet. Látszólag egyszerű narratív eljárásokban a sokféle bomlás és leépülés tematizációja folyik, az elbeszélő hangja szinte teljesen azonosítható az (implicit) szerzői szólammal.

H. Nagy Péter találó megállapítása szerint Zalán regényeiben „*rövidtörténetek, jelenetsorok, fragmentumok kapnak önállóítható funkciót*”. A kispózákat így ugyanahhoz a hagyományos műfajok fölötti műfajhoz sorolhatók, mint a regények. Bennük hol a robbanásveszélyes versek szerzője, hol a „*borús reggeli üzenetek*” küldözgetője szólal meg.